

ASKERSUNDSKALKENS HELGONGÅTA LÖST

Den förgyllda silverkalken från Askersunds landsförsamlings kyrka i Statens historiska museum¹ är sedan länge känd av forskningen, framför allt genom en rad skrifter av Carl R. af Ugglas,² i vissa detaljer kompletterade av Thor Kielland.³ Den till formen ganska ovanliga och med gravyrer friskt och frejdigt dekorerade kalken har på ett övertygande sätt härletts beträffande tillkomsttid och tillverkningsort. Den har utförts i Norge, snarast Oslo eller Tönsberg, under tiden ca 1330—50. Där emot har man inte, trots allvarliga ansträngningar lyckats lösa problemet om identiteten av det sjätte helgonet på kalkens fot (fig. 1). Då de olika tolkningsförsöken orsakat en viss förvirring, i synnerhet sedan samma helgon anträffats på ännu en 1300-talskalk (fig. 2), nämligen den praktfulla kalken från Skövde,⁴ är gåtans lösning av betydelse, alldeles oavsett det tillräckligt intressanta ikonografiska problemet.

På Askersundskalkens fot framställas dels tre mera internationella helgongestalter, nämligen apostlarna Petrus och Paulus samt Katarina av Alexandria, dels de norska helgonen Olov och Halvard. Den återstående figuren (fig. 1), placerad mellan Petrus och Halvard, har tolkats som ett kvinnligt helgon med en tunna som attribut. Till en början menade af Ugglas att det borde vara Antonina av Nicea, medan Kielland föreslog Antonia av Cirta.⁵ Snarast borde det ha varit Antonina av Cea (Keos), som någon gång framställts med tunna, men oftare med den säck hon dränktes i någon gång under Diocletianus regeringstid.⁶ Gemensamt för samtliga föreslagna helgon är emellertid att de veterligen inte spelat någon som helst roll i denna del av Europa. Man förstår därför att de båda författarna med ljus och lykta sökte efter något mera lämpligt och

¹ SHM inv. nr 14254: 1.

² *Otto Janse*, Katalog över utställning av äldre kyrkl. silver från Strängnäs stift, Stockholm 1910. — *Carl R. af Ugglas*, Till frågan om den konstnärliga traditionens fortlevande under medeltiden, *Kunst og Kultur* 1911. — *Andreas Lindblom*, La peinture gotique en Suède et en Norvège, 1916, s. 6. — *Carl R. af Ugglas*, Kyrkligt guld- och silversmide, Ur SHM:s samlingar, 2, Stockholm 1933 nr 4 (till s. 49). — *Thor B. Kielland*, Et »nytt» gammelt St. Hallvardsbillede, St. Hallvard XII, 1934, Oslo 1934, s. 217. — *af Ugglas*, En norsk medeltidskalk i Sverige?, *Årbok, Kunstindustrimuseet i Oslo*. 1933—35, s. 19.

³ *Kielland*, a. a., s. 217 ff.

⁴ *af Ugglas*, *Årbok* 1933—35, s. 19—53.

⁵ *af Ugglas*, Ur SHM:s samlingar 2, 1933, s. 4. *Kielland*, a. a., s. 219 och not 4, med hänvisning till *M. & W. Drake*, *Saints and their Emblems*, London 1916.

⁶ Ingendera av dessa martyrer äro av den betydelsen att de förekomma i de vanliga ikonografiska handböckerna. Den tydligaste uppdelningen av dessa synbarligen sammanblandade helgon hos *F. von Sales Doyé*. *Heilige und Selige*, I, Leipzig 1929, s. 71. Jmfr även *Detzel*, *Christliche Ikonographie*, II, 1896, s. 83.

Fig. 1—2. Johannes evangelisten. 1) Detalj av förgylld silverkalk från Askersunds landsförsamlings kyrka. Norskt arbete ca 1330—1350. Statens historiska museum inv. 14254:1. 2) Detalj av förgylld silverkalk från 1300-talets första hälft i Skövde kyrka. — John the Evangelist. 1) Detail of chalice, gold plated silver, from the parish church of Askersund. Norwegian work about 1330—1350. Now in Statens historiska museum, Stockholm. 2) Detail of chalice, gold plated silver. First half of the 14th century. Skövde Church.

då helst nordiskt helgon. Carl R. af Ugglas föreslog i anslutning till publiceringen av Skövdekalken denna stads speciella helgon S:ta Elin, men påpekade också att attributet inte stämde med detta helgons tidigare kända, som ju klarlagts genom af Ugglas själv. Både af Ugglas och Kielland sökte sedan tolka den okända som ett norskt helgon, av flera skäl stannade de för Sunniva och menade att hennes ordinarie attribut, klippstycket, skulle ha omtolkats eller snarare missförståtts av guldsmederna. Sådant har hänt, men nog förefaller det märkvärdigt att en norsk guldsmed av sådan kvalitet skulle ha varit okunnig om en så elementär detalj i ett av nationalhelgonens ikonografi och att samma misstag skulle ha upprepats av en helt annan framstående guldsmed.

Gåtans lösning är i själva verket mycket enkel. Själva attributet går inte att rucka på. Att det är fråga om en fullt normal tunna med både band och sprund är ställt utom allt tvivel. Däremot måste man efter en närmare granskning av de båda bilderna opponera mot tolkningen

av helgonets kön. Det är inte fråga om någon kvinna utan en visserligen långhårig och skägglös men dock yngling, som är *barhuvad* och *barfotad* och klädd i enkel tunika med lika enkel mantel; alltså enligt all erfarenhet en apostel. Det är aposteln och evangelisten Johannes, som ju just under höggotiken åtnjöt en alldeles speciell popularitet och ägnades en nästan svärmisk dyrkan. Och Johannes speciella attribut var ännu vid denna tid just tunnan! Efter omkring 1400 blev det som bekant giftkalken. Under hela medeltiden var det givetvis örn och bok när Johannes framställdes som evangelist.

Tunnan erinrar om ett mirakel ur Johannes legend. Kejsar Domitianus lät utanför Porta Latina i Rom sänka ned aposteln i ett fat sjudande olja, men den helige mannen steg ur detta bad alldeles oskadd.⁷ Själva miraklet skildras då och då, för övrigt så sent som av Rubens, men företrädesvis under äldre medeltid.⁸ Bland romanska framställningar må nämnas tympanonreliefen i sydportalen i S:t Peter i Soest, huggen kort före 1167 av en mästare som bl. a. torde ha haft med Lundaomens utsmyckning att göra.⁹ Motivet borde rimligen förekomma även i Skånes romanska konst.

Enbart en tunna som attribut är visserligen ovanligt i Norden, det beror säkerligen på att så få Johannesbilder före 1400-talet äro bevarade, men från västra Europa, särskilt Rhenlandet, äro så många exempel i olika konstarter kända från omkring 1200 till 1300-talets slut att det inte kan råda någon tvekan om att tunnan under denna tid varit det ordinarie attributet.¹⁰

Skövdekalkens förmodade härkomst från Norge,¹¹ eventuellt t. o. m. som krigsbyte i senare tid, har knappast motiverats med några vägande skäl utöver dels förekomsten av det gåtfulla norska helgonet, som alltså efter identifieringen här faller bort, och dels de italienska inslagen, som förklarats genom inverkan av de i England verksamma italienska konstnärskolonierna som påverkat norsk konst något tidigare. Så länge de ganska allmänna italienska dragen enbart få motivera norsk tillverkning måste man nog lämna frågan öppen. Just i Skara stift finns det som bekant direkta anknytningar till engelsk gotik vid flera tillfällen, men det är en annan historia.

Rune Norberg

⁷ K. *Künstle*, Ikonographie der Heiligen. Freiburg in Br. 1926, s. 242.

⁸ *Künstle*, a. a., s. 344. — J. *Braun*, Tracht und Attribute der Heiligen, in der deutschen Kunst, Stuttgart 1943, s. 370.

⁹ Avbildad t. ex. i *Monica Rydbeck*, Skånes stensemästare före 1200, Lund 1936, fig. 116.

¹⁰ *Braun*, a. a., s. 370, uppräknar ett stort antal exempel på denna ikonografiska typ av Johannesframställning.

¹¹ *af Ugglas*, Årbok 1933—35, s. 40.